

A 20. SZÁZADI BIBLIATUDOMÁNY ÉSZAK-AMERIKÁBAN

Előzmények

A MISSZIÓ KEZDETEI ÉSZAK-AMERIKÁBAN

Amerika felfedezése Kolumbusz Kristóffal kezdődött (1492)¹, de Észak-Amerika betelepülése később indult, a hagyomány szerint Angliából a Mayflower² nevű hajó 1620. november 11-én érkezett meg Plymouthba 102 English Dissenter³, vagyis angol, jórészt vallási szeparatistával, akiket ugyan zarándokoknak neveztek, valójában Angliából deportáltak voltak. Olyan személyekről van szó, akiket az akkori anglikán egyház vallásilag és politikailag kellemetlennek tartott. Ezek közül a legismertebbek a puritánok voltak, de legalább 17 más jórészt különleges vallási csoportot⁴ találhatunk közöttük. Általános gyakorlat volt a 16–18. században, hogy azokat, akik nem tudtak egységre jutni az anglikán egyházzal, szívesen tették zarándokokká, akár bűntény, akár vallási összeférhetlenség miatt s ezek a személyek előbb-utóbb az új világba kötöttek ki. Ennek következtében Észak-Amerikába a pisztoly és a Biblia egyszerre érkezett meg. Sőt az angol területeken a közismert történelmi egyházakkal szemben, mint a katolikus, lutheránus és kálvinista egyház az ún. kisegyházak hamarabb alapíthattak közösségeket, mint a kereszténységnek Európában ismert történelmi egyházai. Ennek két következménye lett. Egyrészt a Bibliát mint közösség formáló, minden kérdésre választ adó csodakönyvet kezelték, és gyakran írni-olvasni is ebből tanítottak. Sőt hamarosan minden kis településen létrejöttek a bibliaiskolák, és a közoktatás első

---

1 Samuel Eliot Morison: Kolumbusz Kristóf, a tengerész, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1959

2 Marsden, R. G. „The 'Mayflower,'” English Historical Review 19 (October 1904): 669–80 (ld. online edition)

3 Ld. bővebben http://en.wikipedia.org/wiki/English_Dissenters a kérdés alapos összefoglalását ld. Fitzpatrick, Martin. „Heretical Religion and Radical Political Ideas in Late Eighteenth-Century England.” The Transformation of Political Culture: England and Germany in the Late Eighteenth Century. Ed. Eckhart Hellmuth. Oxford: Oxford University Press; London: German Historical Institute, 1990. A vallási és politikai csoportok részletes elemzésével.

4 Adamiták, Anabaptisták, Barrowisták, Behmenisták, Brownisták, Diggers-ek, Rajongók, Familisták, Puritánok, Szombatosok, Seekererk stb.

legfontosabb blokkja a vallás, vagyis a Biblia tanítása lett. Ezekből a bibliaiskolákból később kinövő bibliatársaságok az Államokat teljes egészében behálózták.

A FELSŐOKTATÁS FEJLŐDÉSE ÉSZAK-AMERIKÁBAN

Az amerikai felsőoktatás és egyetemi elképzelések, Mexikót leszámítva, az angliai Oxford és Cambridge mintájára jöttek létre.⁵ Az egyetemista növendékek kollégiumi életét napi vallásos programok gyarapították, ezek között a Biblia olvasása és annak szövege fölötti elmélkedés az egyetemi oktatás részét képezte. Annak ellenére, hogy Amerika legrégebbi egyeteme, eredetileg spanyol királyi egyetem, Mexikóban alakult 1551-ben, és alapítója V. Károly spanyol király volt a Limai San Marcosban, ma Autonóm Nemzeti Egyetemnek nevezik.⁶ Ezt követően a 17–18. században kezdődik a jelentős egyetem alapítások sora. Harvard Egyetem, 1636 (Cambridge, Massachusetts): jellemzően a Boston közelében található kisvárost az angol egyetemi városról nevezték el. Az egyetem erőteljesen az anglikán egyház felügyelete alatt volt. Yale Egyetem, 1701 (New Haven, Connecticut): itt a puritánok voltak nagyon erősek. Princeton Egyetem, 1746 (Princeton, New Jersey): Columbia Egyetem, 1754 (New York, New York államban): Dartmouth Egyetem, 1769 (Hanover, New Hampshire): Georgetown Egyetem, 1789 (Georgetown, Washington, D.C.): ez lett a legrégebbi katolikus egyetem az Egyesült Államokban. Massachusetts Institute of Technology (MIT), 1861 (Cambridge, Massachusetts). Cornell Egyetem, 1865 (Ithaca, New York), Berkeley Egyetem, 1868 (Berkeley, California), Stanford Egyetem, 1885 (Stanford, California), Chicagói Egyetem, 1890 (Chicago, Illinois), California Institute of Technology (Caltech), 1891 (Pasadena, California).

AZ EGYHÁZAK ÉS A FELSŐOKTATÁS

A presbiteriánus⁷ egyház is igen szorgalmasan alapította egyetemeit. Az is figyelemre méltó, hogy a Harvardon és a bostoni egyetemen az egyetemisták között lelkésznek

---

⁵ Igen jó háttér tanulmány, további részletes bibliográfiával Mark A. Noll: Christian America and Cristian Canada in. Sheridan G and Brian S. (ed) The Cambridge History of Christianity. World Christianities c. 1815 - c. 1914. 8. vol. Cambridge UP 2006. 359–380.

⁶ Katolikus egyetem, amelyet támogat Royal and Pontifical University of Mexico (alapítva 1551. szeptember 21-én kelt királyi dekrétummal, melyet V. Károly adott ki, mint Holy Roman Emperor és amelyet 1867-ben bezártak a liberálisok.

⁷ Az USA-ban ez közös elnevezése több egyházi szervezetnek, melynek közös vagy hasonló hitelvei és szervezeti felépítése van. A legnagyobb a Presbyterian Church (U.S.A.) vagy PC (USA), amely magába foglal más egyházakat is. A Presbyterian Church in America, az Orthodox Presbyterian Church, az Evangelical Presbyterian Church, a Reformed Presbyterian Church, a Bible Presbyterian Church, és az Associate Reformed Presbyterian Church (ARP Synod), a Cumberland Presbyterian Church, a Cumberland Presbyterian Church in America, a Westminster Presbyterian Church in the United States (WPCUS), és a Reformed Presbyterian Church in the United States (RPCUS). Az eredeti angol egyháznak a kálvinista orientáltságú ágai.

tanulók száma 1761 előtt 50% fölött volt, de ez a szám fokozatosan csökkent.⁸ A Harvard Egyetemen 1642–1650 között a klasszikus nyelvek közül csak görögöt tanítottak, 1723-ban viszont már arám, szír és héber is szerepelt az oktatott nyelvek között.

AZ EGYHÁZAK NÖVEKEDÉSE ÉS HATÁSA AZ EGYETEMEKRE

Az 1763-ban kitört függetlenségi háborúnak számos oka volt, amelyet most nem vizsgálunk, csak megemlítem, hogy 1775-ben lépett a fegyveres szakaszába, és 1783-ban a párizsi békekötéssel zárult, amelyben Nagy-Britannia elismerte az Amerikai Egyesült Államok szuverenitását. Ezt követően az Egyesült Államok létrejötte jelentős változásokat hozott létre az egyetemi rendszerben is. A felügyelő bizottságokba egyre több civil került, és az egyetemek önálló egyesületeként kezdtek létezni, amely elősegítette a független tudományos munkát. A függetlenségi háborút ugyan vallási bizonytalanság követte, de az 1750-es évektől növekedett a congregationalisták⁹ befolyása, és az anglikán egyháznak a kálvinista irányzata is egyre erősödött az Államokban és az egyetemi életben is. 1771-ben a weslyanusok¹⁰, vagy más néven a metodista egyház erősödött meg az Államokban. 1776-ban még csak 695 közösség volt, 1844-ben már 4.479, majd ez a szám 8.730-ra emelkedett, 1861-re pedig 20.000 metodista templomot tartanak számon az Államokban. Hasonló növekedésről számolhatunk be a Baptista¹¹ egyházban, amely a metodisták riválisának számított és maradt 1840-es évekre, amikor is 11.000 fölé emelkedett az imaházai száma. A presbiteriánus egyház és az anglikán egyház (Church of England) inkább a gazdagabb társadalmi rétegben keresett magának támogatókat. A fenti egyházak 1810 után sorra szervezték külmisziójukat, elsősorban az angol nyelvterületen, de kisebb mértékben volt holland, spanyol és francia gyarmatokon is. Ezt a misziós szerepet vállalta fel az Amerikai Bibliatársulat is (American Bible Society) 1916-tól, amely 1824-től szervezte a vasárnapi iskolákat az USA-ban, amelyek jórészt alapszintű bibliaoktatására szakosodtak. N. W. Taylor (1786–1858)¹² újra gondolta a morális oktatás programját a Yale Egyetemen, hogy az ott tanító unitáriusok

8 1761-ben csak 37%, 1801-ben már csak 22%, 1861-ben 11%, 1900-ban csak 6,5 % készült lelkési pályára az egyetemen.

9 Országokként másként nevezik őket, ld. Részletesen: http://en.wikipedia.org/wiki/Congregational_church Ide tartoznak USA-ban a puritánok és az ortodox kálvinisták is.

10 Alapító John Wesley (1703–1791) eredetileg anglikán lelkész, és igehirdető Angliában, aki a Brit-szigeteket bejárva életében kb. 400 ezer kilométert tett meg lóháton és 40–45 ezer igehirdetést mondott el. Így kapta az „Isten lovasa” melléknevet. Egyik legismertebb mondása jól kifejezi misziós gondolkodását: „Parókiám az egész világ!” Magyarországon elterjedten használt neve a magyarított Wesley János. Egyházát Metodistának nevezik.

11 A baptisták alapítója John Smyth (c. 1570–1612) eredetileg anglikán pap, aki Amszterdamban alapította egyházát, és mint szeparatistát üldöztek, a legfontosabb szentségnek a keresztséget tartotta.

12 William Taylor (1786–1858) amerikai Congregationalista teológus, New Milford lelkésze. Diplomáját a Yale College-ban szerezte 1807-ben Timothy Dwight-nál, 1812-től a legnagyobb New Haven-i templom lelkésze lett. 1822-től haláláig tanított az egyetemen teológiát és didaktikát, az ő működéséhez kötik a New England teológiai iskolát, melyet John Smalley Edwards-tól (1734–1820) és Nathaniel Emmons-tól vett át. Egyrészt védte a kálvinizmust az Arminian támadástól és a pelagianizmustól, másrészt nyitott a

és presbiteriánusok között jobb együttműködést alakítson ki. Mindkét irányzat egyre inkább szorgalmazta az egyházi felsőoktatásban a héber nyelv tanítását is. A teológia oktatás liberalizálása jórészt két jelentős személyiség, a Princeton Seminary-ban oktató Charles Hodge (1797–1878)¹³ és Horace Bushnell Hartford (1802–72)¹⁴ nevéhez fűződik, mindkét kutató az ún. evangéliumi liberális irányzatot erősítette.

A keresztény Amerikában az egyházi felsőoktatásnak kezdettől fogva nem csak a brit, de a német gyökerei is erősek voltak. Az utóbbi a német evangélikus egyház és egyetemeik hatásának köszönhető, és ez a mennoniták¹⁵ és a Brethren¹⁶ egyház hatásának visszaszorulását eredményezte. Ebben az időben a római katolikus egyház is növelte jelenlétét az Államokban. Jó tudni, hogy 1776-ban még csak 23 katolikus pap volt az országban, akik 25.000 katolikus hívőt gondoztak, viszont 1860-ban már 2.550 katolikus templomot tartottak számon és becslések szerint 3 millió katolikus hívőt gondoztak, és ezzel elérték a lakosság 10%-át. 1916-os felmérés szerint, viszont már 15.120 katolikus templom működik, és 16 millió katolikus található az Államokban, amely a teljes lakosság 16%-át érte el. Így a katolikus–protestáns ellentét pontosan fordítva alakult, mint Európában, ahol a protestáns felekezeteknek a katolikus hegemóniával kellett megküzdenie, Észak-Amerikában a katolikusoknak kellett a protestáns egyházak társadalmi és hatalmi fölényéből adódó diszkriminációval megküzdeni. Azt is hozzá kell tenni, hogy az amerikai katolikusok etnikai megoszlása igen színes képet mutatott. Az 1800-as évektől kezdve a folyamatos bevándorlás folyamatosan növelte az etnikai csoportok létszámát. Ma is jelentős a 300.000 ír, a 400.000 német, valamint a lengyel, litván, magyar, szlovák és olasz katolikusok száma, amely összességében 130.000 főt tett ki ebben az időben és mindegyik sajátos nemzeti katolikus közösségekben szerveződött. A katolikusok szervezeti felépítése 1850-ben 6 érsekségre és 27 püspökségre oszlott. A további fejlődést jól mutatja, hogy 1900-ban viszont már 14 érsekség és 69 püspökség működött Észak-Amerikában.

A katolikus egyház erőssége a családias pasztorációs stílus, sok egyesületet és jelentős iskola hálózat volt, amelyben egyre több volt az ún. High School, a College és a Girls Academy. Ennek fényében érthető, hogy igen korán, 1789-ben alapították meg a Katolikus

---

liberális teológia felé. Gyakorlati prédikációi sorra jelentek meg (1858-tól), híres műve még a Lectures on the Moral Government of God (2 vols., 1859).

13 Charles Hodge (1797–1878) vezető teológus a Princeton Theological Seminary-ban (1851–1878). A történelmi kálmvinizmus védelmezője, alapvetően a skót ún. Common Sense Realism követője. A Bibliát mint Isten szavát szó szerint értelmezte és ezzel a 20. századi fundamentalisták előfutára lett.

14 Horace Bushnell (1802–1876) amerikai congregationista lelkész és teológus.

15 A mennoniták vagy más néven újra-keresztelők alapítója Frisian Menno Simons (1496–1561) felszentelt római katolikus pap volt. Elvetette a gyerekkeresztelést és a transsubstantiatio tanát. Szigorú aszketikus életet élt, elvetette az egyházatyák írásait is. Művei: Das Fundament des Christelycken leers (1539–1940), Foundation of Christian Doctrine Van de Geestlijke Verrijnsenisse (kb. 1536; A lelki feltámadásról), De nieuwe Creatuere (ca. 1537; Az újjászületésről).

16 Az ún. anabaptisták a 16. századi református mozgalomhoz tartoztak. Német és svájci eredetűek és legtöbbször Jacob Hutter-re (c. 1500–1536), a tiroli újrakeresztelőre vezeti vissza a tanítását, akit 1536-ban hite miatt megégettek.

Egyetemet Georgetownban (Washington, D.C.), emellett még három másik katolikus egyetem is hamarosan működni kezdett az USA-ban. Ez a katolikusoknak nem csak a szám szerinti növekedését jelentette, hanem a szellemi életbe, és a bibliakutatásba való egyre erőteljesebb bekapcsolódását is. A katolikusok sajátos életformát alakítottak ki, amelyet amerikanizmusnak nevetek. Ez egyrészt az egyházközségek demokratikusabb életformáját honosította meg a katolikus egyházban, másrészt elsőként törekedtek a vallás és a modern kultúra közötti kapcsolat megteremtésére, valamint a más felekezetekkel esetenként vallásokkal a jó kapcsolat kiépítésére. Ennek egyik fő ideológusa Isaac Hecker (1819–1888)¹⁷, paulinus szerzetes volt, akinek elképzelését Walter Elliot (1842–1928) misszionárius igyekezett a gyakorlatba átültetni. Európában viszont ezt rossz néven vették és ez a mozgalom kivívta XIII. Leó pápa rosszállását is,¹⁸ aki James Gibbons (1834–1921) bíborosnak írt levelében az általa amerikanizmusnak nevezett veszélyről szólt és ezzel megbélyegezte ezt a fogalmat. A pápa levelét azonban az USA-ban élő katolikusok nem fogadták kitörő örömmel. A pontosság kedvéért azt is meg kell jegyeznünk, hogy az elítélést valójában Hecker művének pontatlan francia fordítása váltotta ki, amely Hecker tanait kicsit más színben tüntette fel, mint amilyenek azok a valóságban voltak. Ennek egyik keserű következménye lett, hogy a katolikus egyház az észak-amerikai biblikusokat is sokáig gyanakodva figyelte.

A BIBLIATUDOMÁNY ELŐTÖRTÉNETE AZ EGYETEMI OKTATÁSBAN

Európában általánosan ismert, hogy a múlt században a bibliatudomány nyelve a német volt. A német evangélikus és katolikus kutatók¹⁹ és a német filozófiai bázisra épülő

17 Német emigráns, aki rajongott Kant filozófiájáért, majd katolizált, a személyesen megélt hit és a Szentlélek szerepe igen fontos volt számára. Felnőttként keresztkedvelt meg és előbb a redemptoristák rendjébe lépett, Belgiumban Leuvenben tanul. Egy ideig Rómában is dolgozott a kongregációnál, majd úgy vélte, hogy a legjobb, ha az USA-ban szolgálja az egyházat pl. a paulinisták rendjének alapításával. Ő alapította a New York-i missziót és a *The Catholic Word* c. lapon keresztül nagy hatással volt tágabb környezetére. Spirituális eszményképe J. H. Newmann, a későbbi bíboros volt. Jelentősebb művei: Isaac Hecker: *An American Catholic*. By David J. O'Brien. New York: Paulist Press, 1992. Isaac Hecker and his Friends. By Joseph McSorley. New York: Paulist Press, 1972. *The Paulist Vocation*. By Isaac Hecker. New York: Paulist Press, 2000.

18 W. Eliot 1891-ben adta ki Hecker életrajzát New Yorkban. 1897-ben francia fordításban is megjelent, s a benne szereplő elvek most már Európában is nagy vitát váltottak ki. A tévedéseket XIII. Leó 1899. január 22-én kelt és Gibbons baltimore-i bíboros érsekhez intézett „*Testem Benevolentiae Nostrae*” kezdetű levelében ítélte el, illetve hívta fel a figyelmet a veszélyeire.

19 A német exegézis eredményeit meghatározó kommentár sorozatok foglalják össze, amelyekből néhányat említünk csak, nem csak a koraiakat, hanem a későbbiekét is: ATD – *Das Alte Testament Deutsch*. Hertrich, V. – Weiser, A. (szerk.), 25 kötet. Göttingen 1949-től. (Számos kötetet átdolgoztak, jó néhányat angolra is lefordítottak, pl. M. Noth *Leviticus* és *Numeri* kommentárját. Esszé jellegű kommentár minimális filológiai jegyzetekkel és erőteljes teológiai érdeklődéssel. A szerzők között protestánsok is szép számban akadnak.) BKAT – *Biblischer Kommentar: Altes Testament*. Noth, M. – Hermann, S. – Wolff, H. W. (szerk.), Neukirchen-Vluy 1955-től. (A szerzők a legjobb protestáns egzegéták közül kerültek ki. Filológiai és teológiai érdeklődésű sorozat sok hagyománytörténeti és formakritikai megjegyzéssel. Számos kötetét angolra fordították és megjelent a *Hermeniában* is.) HAT – *Handbuch zum Alten Testament*.

történet-kritikai kutatás alapvetően meghatározta a Biblia kutatás irányát és nyelvét is.²⁰ Ekkoriban a nagyobb tudományosság érdekében az angol és amerikai professzorok is megtanultak németül.²¹ Mára azonban a bibliatudományban is az angol nyelv került az első helyre. Az észak-amerikai kutatók és kiadók tudományos kiadványai mindenütt első helyen szerepelnek a világon. Magyarországon úgy vélem az amerikai bibliatudomány 20. századi története csak igen hézagosan ismert,²² annak ellenére, hogy a magyar református egyház jó néhány amerikai biblikus kiadványt fordított magyarra,²³ ezért úgy tűnik, hasznos lenne az észak-amerikai bibliatudomány fejlődésének 20. századi tör-

Eissfeldt, O. (szerk.). Tübingen 1937-től. (Filológiai, történeti és régészeti szempontok szerint készült. Számos kötet átdolgozásban is megjelent.) HSAT – Die Heilige Schrift des Alten Testaments. Feldmann, F. – Herkenne, H. (szerk.), 31 kötet. Bonn 1923-tól. Nevezik Bonnerbibel-nek is. Ezdrás–Nehemiás (11. kötet) az egyetlen, meg nem jelent kötet. A német római katolikus biblikusok legnagyobb munkája a *Divino Afflante Spiritu* enciklikát (1943. szeptember 30.) megelőző években kezdődött. Majd az újszövetségi kommentárok: HNT – Handbuch zum Neuen Testament. Lietzmann, H. (alapító) – Bornkamm, G. (szerk.), Tübingen 1906-tól. Kritikai, filológiai orientáltságú sorozat, amelyben a könyvek értelmezésekor az összehasonlító vallástudományi nézőpont érvényesült. HTKNT – Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament. Wikenhauser, A. (alapító) – Vögtle, A. – Schnackenburg, R. (szerk.), 14 kötet. Freiburg im B. 1953-tól. A német római katolikusok reprezentatív kommentárja. A könyvek szövegének teológiai tartalmát igyekeznek megvilágítani, ennek rendelik alá a szövegkritikai, filológiai, régészeti és történeti problémákat is. 25 kötete jelent meg, számos kötet átdolgozott kiadásban is. Meyer K vagy KEK – Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament. („Meyer-kommentár”) Meyer, H. A. W. (alapító szerk.), Göttingen 1832-től. 16 kötetes és gyakorta átdolgozott kiadásban jelentették meg az egyes köteteket, illetve számosat angolra is lefordítottak. Ez a német protestánsok reprezentatív történetkritikai kommentárja (vö. HTKNT). Ebben jelent meg H. Schlier Galata-kommentárja, annak ellenére, hogy ő később katolicizált.

20 Kraus, H. J.: *Die Biblische Theologie: Ihre Geschichte und Problematik*. Neukirchen-Vluyn 1970. Kümmel, W. G.: *Das Neue Testament, Geshichte der Erforschung senrer Probleme* Freiburg 1958. angol fordítása *The New Testament: The History of the Investigation of Its Problem* Nashville, Abingdon 1972. Merk, O.: *Biblische Theologie des Neuen Testaments in ihrer Anfangszeit*. Marburg 1972.

21 A legjelentősebbnek ítélt német nyelvű professzorok ebből az időszakból Bauer Bruno (1809–1882) Bauer Walter (1877–1960) Billerbeck Paul (1858–1932) Billerbeck, P. exeg. (1853–1932) Buber Martin Mordecchai (1878–1965) Dalmann Gusztáv (1855–1941) Deissmann.G. (1866–1937), Delitzsch Franz (1813–1890), Denzinger Heinrich J., Dibelius Martin (1883–1947), Dobschütz Ernst (1870–1934), Eichorn Albert (1856–1926), Faulhaber Michael (1869–1952), Goettsberger, J. (1868–1958), Gressmann Hugó (1877–1927), Gunkel Hermann (1862–1932), Harnack Adolf (1851–1930) Holtzmann Heinrich Julius (1832–1910), Jülicher Adolf (1857–1938), Kahler Martin (1835–1912), Kittel Rudolf (1864–1933), Kuenen Abraham (1828–1891), Kuhn Johann Evangelist (1806–1887), Lietzmann Hans (1875–1942), Merk, A. (1869–1945), Nestle Eberhard (1851–1913), Procksch Otto (1874–1974), Rahlfs Alfréd (1865–1935), Schechter Solomo (1850–1915), Schweitzer Albert (1875–1965), Sickenberger J. (1872–1945), Smend Rudolf (1851–1913), Soden v. H. 1852, Strack Hermann Lebrecht (1848–1922), Strauss David Friedrich (1808–1874), Tischendorf Lobegott Friedrich Konstantin (1815–1874), Troeltsch Ernst (1865–1923), Vatke Wilhelm (1806–1882), Weiss Bernhard (1827–1918), Wikenhauser A. (1883–1960), Wrede W. (1859–1906), Zahn Theodor (1863–1947)

22 Ez a tanulmány erősen támaszkodik Olbricht, T. H. *Biblical Interpretation in North America in the Thwentieth Century* tanulmányára in Donald K. McKim (ed): *Dictionary of Major Biblical Interpreters* InterVarsity Press USA 2007. 88–102.

23 A legnagyobb, és legtöbb szerzőt felvonultató mű Brown, R. E. – Fritzmyer J. A. – Murphy R. E. *The New Jerome Biblical Commentary*. Pertice Hall Inc. Englewood Clígg, NJ, 1991., mely magyarul 2003-ban jelent meg Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat kiadásában.

ténetét magyarul is részletesen megírni, és ez a tanulmány elsőként vállalkozik erre a feladatra. Az Észak-Amerikai bibliatudomány ismerete azért is fontos, mert, az Európából átvett tudáson felnőtt amerikai kutatók írásai, ma már mindenütt hatnak Európában, így Magyarországon is.²⁴

A 19. században történt áttöréshez, amelyhez a legtöbb tudós bibliamagyarázó Észak-Amerikában hozzájárult, feltétlenül meg kell említenünk a korábbi évszázadban élt Stuart Mosest (1780–1852),²⁵ aki 40 évig volt Andover Seminary tanára,²⁶ és akit egyrészt élesen támadtak, másrészt viszont dicsőítettek is a tanítványai, akik egyébként sokat tettek a műve elfogadtatásáért. A 19. század végi észak-amerikai tudományos bib-

24 Néhány alpművet ajánlunk az érdeklődő olvasók figyelmébe: Clements, R. E.: *One Hundred Years of Old Testament Interpretation* Philadelphia 1976. Collins, A. Y. (ed) *Feminist Perspectives on Biblical Scholarship* Atlanta scholars Press 1985. Danker, F.: *A Century of Greco-Roman Philology Featuring the American Philological Association and the Society of Biblical Literature* Atlanta Scholars Press 1988. Doty, W. G.: *Contemporary New Testament Interpretation* Englewood Cliffs, 1972. Epp, E. J. MacRac G.W.: (ed) *The New Testament and Its Modern Interpreters* Philadelphia Fortress, 1989. Hahn, H. F.: *The Old Testament in Modern Research* Philadelphia 1954. Henry, P.: *New Direction in New Testament study* Philadelphia, Westminster 1979. Knight D. A. – Tucker, G. M.: (ed) *The Hebrew Bible and Its modern Interpreters* Chico CA Scholar's Press, 1985. Moir, J. S.: *A History of Biblical Studies in Canada* Chico CA Scholars, Press 1982. Perdue, L. G.: *The Collapse of History Reconstructing Old Testament Theology* Minneapolis, Fortress, 1994. Riches, J. K.: *A Century of New Testament Study* Valley Forge, PA Trinity Press 1993. Saunders, E.W.: *Searching the Scriptures: A history of the Society of Biblical Literatures 1880–1980*. Chico CA Scholars Press 1982. Smart, J.D.: *The Interpretation of the Scripture* Philadelphia Westminster 1961. Sperling S. D. (ed): *Students of Covenant: A History of Jewish Biblical Scholarship in North America* Atlanta Scholars, Press 1992.

25 Stuart Moses (Wilton, Connecticut 1780–1852), amerikai biblikus, aki szigorú nevelést kapott egy amerikai farmon. A Yale Egyetemen szerzett diplomát 1795-ben, Thimothy Dwinght (1752–1817) volt a legnagyobb hatással. 1902-ben Connecticutban tanított és hamarosan a Yale tutora lett két évig. 1806-ban New Haven-ben lett lelkész és egyben az Andover Theological Seminary-ban tanított 1809-től 1948-ig csaknem 40 éven keresztül. Elődje volt Eliphalet Pearson (1752–1826), és 1786–1806 között a héber és a keleti nyelvek professzora lett a Harvardon. Ebben a korszakban többet foglalkozott göröggel, mint héberrel. 1801–1812 között készült el a diákjai számára a héber nyelvtana, részben W. Gesenius újra fordításaként, melyet diákjai naponként másoltak az ő kéziratából, és csak 1813-ban nyomtatták ki a kéziratot, amely bővített formában jelent meg bőséges szintaxissal és gyakorlatokkal 1821-ben. Új kiadása Angliában Dr. Pusey-nél 1831-ben jelent meg. Őt tekintik az amerikai filológiai exegézis atyjának, akinek művét 1500 tanítványa, akiből 100 misszionárius lett, szerte a világon népszerűsítette angol nyelvterületen. Főbb művei: *Winer's Greek Grammar of the New Testament* (1825), *Edward Robinson-al együtt készíti. Commentary on the Epistle to the Hebrews* (1827–1828), *Commentary on the Epistle to the Romans* (1832), *Commentary on the Apocalypse* (1845), *Miscellanies* (1846), *Gesenius's Hebrew Grammar* (1846), ebben a formában Stuart hosszú vitába keveredett Thomas Conant-al, *Gesenius korábbi fordítóival. Commentary on Ecclesiastes* (1851), *Commentary on the Book of Proverbs* (1852)

26 Andover Theological Seminary a legrégebbi szeminárium, amely az 1778-ban alapított Phillips Academy-ból jött létre alapvetően unitárius orientáltságú a Harvard Campusán jött létre, melynek vezetését ortodox kálvinisták vették át 1805-től. 1908-ban kezdődött egy 18 éves folyamat, amelynek eredményeként együttműködés jött létre az Andover unitarista irányzatú vezetése és a Harvard Divinity School között. Számos baptista lelkész is itt tanult. Híres növendékei Adoniram Judson, aki 1810-től irányította a külföldi missziót és baptista misszionárius lett Myanmar-ban és Burma-ban. Bela Bates Edwards, 1837–1852; kiadója *American Quarterly Observer*, *Biblical Repository*, és *Bibliotheca Sacra* teológiai periodikáknak. William Adams, New York-ban *Union Theological Seminary* alapítója és későbbi elnöke. Joseph Hardy Neesima, 1870–72, 1873–74, a Doshisha University alapítója és elnöke Japánban.

liamagyarázatot mégis az ő köre képviselte először. Ők voltak az elsők, akik erőteljesen hangsúlyozták a történeti és a filológiai szempontok figyelembevételét a bibliai szöveg elemzésében. Ezt egyébként mind a konzervatív, mind pedig a liberális exegéták hangsúlyozták. Azonban mindkét oldal más módszerrel végezte a történeti háttér elemzését. A történeti elemzés irányát befolyásolta a német vallástörténeti iskola,²⁷ elsősorban J. G. Eichorn ószövetségi bevezetője,²⁸ amely alapvetően meghatározta Stuart nézeteit is. Ezt jól tükrözi Rec. Em. E. Channing-nak írt levele,²⁹ akinek szentháromságtani szemléletét karikatúrának tekinti, helyette a saját unitarista szemléletét érvényesíti a Biblia magyarázataiban. Újszövetségi teológiával kapcsolatos nézeteire leginkább Ernesti Johann August (1707–1781) német racionalista nyelvész hatott, akinek munkáját³⁰ angolra fordította és legtöbb gondja a figuratív nyelvi formulákkal akadt. Az „analógia fidei” koncepciót szívesen helyettesítette az „analógia Scriptura”-val, vagyis a szentírási szövegek filológiai elemzésével. Véleménye szerint a bibliai szavak értelmezésénél a nyelvészeti értelmet kell keresni, különben bármely obskúrus elképzelést igazolhatunk bibliai idézettel.³¹ Szintén ő tette közzé Georg Benedict Winner (1789–1858) lipcsei professzor újszövetségi nyelvtanát angol nyelven.³² Stuart szívesen hagyatkozik a régebbi tübingeni iskolára. Őket szupernaturalistáknak is nevezték Tübingenben, mert nem a racionalista kritériumok alapján magyarálták a Bibliát, mint a racionalisták, akik eleve kizárták minden természetfölötti hatást a Bibliából. A szupernaturalisták tanítása az egyetemeken mély gyökeret vert és különösen a württembergi evangélikus egyházzal való szoros kapcsolatuk miatt szinte hivatalos evangélikus állásponttá emelkedett. Ide tartoztak Storr, Ch. G (1746–1805) Flatt, J. F. és Flatt K. Ch. testvérek, ezenkívül igen

27 A kereszténységet történeti alapon magyarázó, protestáns szentírástudományi-egyháztörténeti irányzat. 1886–1893 között elsősorban a Göttingeni Egyetemen habilitált bibliikusok és egyháztörténészek terjesztették. Hermann Gunkel munkásságával indul, majd rendszerre Rudolf Otto és Ernst Troeltsch fejlesztette. A Szentírással kapcsolatban az irodalomkritikával szemben a hagyományt, a kereszténységgel kapcsolatban a dogmatikával szemben a népi jámborságot hangsúlyozták. Az iskola szerint a kereszténység nem az ószövetségi messiási prófétizmusnak, hanem a késő zsidóság apokaliptikus gondolkodásának folytatása, úgy gondolták, hogy a kereszténység a zsidóságon kívüli babiloni és egyiptomi vallási elemeket is magába olvasztott. Sőt állításuk szerint Szent Pál és Szent János még a hellenista gnóvizt is belekeverte a keresztény tanításba. Ennek ellenére a vallástörténeti iskola a kereszténységet a legmagasabb rendű vallásnak tekintette. Vö. H. J. Kraus: *Geschichte der Historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*. Neukirchen 1956. újszövetségi vonatkozásban a legjobb összefoglaló W. Baird: *History of New Testament Research* II. vol. Fortress Press Mienapolis 2003.

28 Einleitung in das Alte Testament 1–5 kötet, Leipzig, 1780–1783

29 Letters to Rev Wm. E. Channing Containing remarks on his Sermon, Resently Preached and Published in Baltimore (Andower: Fagg and Gould 1819 53.112–13.)

30 *Institutio interpretis Nov. Test.* Leipzig (3. kiadás, 1775) fordítása angolul *Elements of Interpretation*, Translated from the Latin of J. A. Ernesti and Accompanied Notes with and Appendix Containing Extracts from Morus Beck and Keil by Moses Stuart Andower Mark Newman 1827

31 Ld. bővebben *Exegetical Essay on Several Words Realing to Future Punishment* 1830-ban megjelent munkája Andower: Flag and Gould, 1830.

32 Georg Winner. *Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms* 1825, angol fordítása *A Grammar of the New Testament Dialect* Andower: Gould and Newman, 1934.

jelentős volt Süsskind, F. G. (1767–1829) és Steudel J. Ch. F. (1779–1852) munkássága is. Akadtak néhányan, akik csak rövid ideig tanítottak Tübingenben, mint pl. Wurm, J. G., Bahmaer, I. F., Kaliber, Ch. B. is. Különösen jelentős hatást tett a bibliikumra Bengel, E. G. és unokája Bengel J. A. pietista teológusok, akik egyébként igen jó szövegkritikusok és filológusok voltak.

A *Magazin für Dogmatik und Moral* (1796–), az *Archiv für die Theologie und ihre neueste Literatur* (1816–) valamint a *Zeitschrift für Theologie* (1828–) nagyhatású, Amerikáig ható teológiai orgánummá váltak ebben az időben. Stuart polemizál az új-tübingeni iskolával, a racionalistákkal, már akiket ismer belőle. Mint korábban említettem Tübingenben különösen az evangélikus ortodoxia és a pietizmus tagadásaként jött létre ez a csoport. Nem csak a filozófiára és a teológiára volt nagy hatással Immanuel Kant munkássága, hanem a racionalista biblikusokra is, akik a természetfölötti fogalmakat csak filozófiai reflexióval voltak képesek átvenni és a vallási élményből pszichológiai élmény lett írásaikban. A bibliai hagyományt igyekeztek leválasztani a későbbi teológiai hagyománytól. Ennek az irányzatnak képviselői a „korszellem” (Zeitgeist) prófétái Hegel, G. F. W., Hölderlin, F. Schelling, J. W. F., valamint Strauss F. D. voltak és egyben ők képviselték a szupernaturalisták ellenzékét. Az újabb történeti tübingeni iskola képviselőit hagyományosan Baur, F. Ch. tanítványainak szokták nevezni, akik a korábbiakkal, a szupernaturalistákkal polemizáltak, de csak Vischer, Th., Köstlin K. R., és Zeller, E. tekinthetők a tanítványoknak. Az ő nézeteiket nagyban befolyásolta a filozófiai fakultás. Ugyanis Ritschl, A. (1826–60) ezért távolodott el Baur-tól és nézetét a saját periodikájában, a *ZWTh*-ben jelentette meg a maga köré gyűjtött újabb oktatókkal, elsősorban Holsten, C., Hilgenfeld, A., Kuno Fischer, Holtzmann, H. J., Pfeleiderer, O. Ők lettek egyébként a Jézus-élete kutatás kifejlesztői Strauss nézeteivel polemizálva (1835). Itt fejlődött ki a bibliai és evangéliumi forrás-kritika és a különböző bibliai rekonstrukciós elméletek.

A korai rekonstrukciós kísérletek képviselője, mint F. C. Baur (1792–1860) az ősegyház vonatkozásában,³³ Wilhelm Vatke (1806–1882)³⁴ Izrael történetére vonatkozóan alkalmazta a hegeli dialektikát³⁵. Ennek hatására a konzervatív amerikaiak elfogadták

33 Ferdinand Christian Baur (1792–1860) A tübingeni liberális protestáns vallástörténeti iskola megalapítója. Kezdetben a régi tübingeni iskola az ún. transzcendentális irányzatához tartozott. Schleiermacher vallási nézetei hatására változtak meg nézetei a kereszténységről. Döntő hatással volt rá Hegel kultúrafilozófiája. 34 évig élt és kutatott Tübingenben, dogmatörténeti kutatásai alapján úgy vélte, hogy az ősegyház teológiáját a zsidó és a pogány-keresztény szembenállás határozta meg. Ez a két szélsőség egyenlítődik ki a kánoni írásokban, pl. Pálnál. Csak 4 páli levelet fogadott el hitelesnek (Gal, 1–2Kor, Róm), a Jelenések könyvét judaizáló stílusa miatt eredetinek tartotta. Mk evangéliuma szerinte a legkorábbi.

34 Wilhelm Vatke (1806–1882) evangélikus Őszövetség-kutató Berlinben, 1837-től. Nézeteit főleg Hegel filozófiája befolyásolta. A Pentateuchus kritika egyik megalapozója és az Őszövetség vallásának fejlődését kutatta. Az ő nézeteit továbbfejlesztették A. Kuenen, és J. Wellhausen J. Művei: *Die Religion Des Alten Testamentes Nach Den Kanonischen Büchern Entwickelt*. Berlin, 1835. *Historisch-kritische Einleitung in das Alte Testament* Berlin, 1886.

35 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, (1770–1831): 1799-ben akadémiai tanulmányokat folytatott, 1801-ben Jénában habilitált, 1805-ben filozófiaprofesszor lett ugyanott. *A szellem fenomenológiájáról*. 1808–

ugyan azt, hogy vizsgálni kell az evangéliumok történeti hátterét, de hűségesek akartak maradni ahhoz az elbeszélésformához, amelyet a Bibliában találtak. Ilyen volt például William Henry Green (1825–1900)³⁶ a Princeton teológiai szeminárium tanára, aki nyelvészeti kutatásaival a konzervatív kritikusok ideológusa lett. Sőt ide sorolhatjuk Frei Hans Wilhelm-et (1922–1988)³⁷ aki Augustinus nyomán azt hirdette, a bibliai történelemről, hogy „a reális világ tükröződik a megformáltban, és ez alkotja a bibliai történetet.”

Az 1890-es évek bibliai kutatói a legnagyobb Észak-Amerikai szemináriumokban különösen a keleti parton, itt ugyanis a kritikai tanulmányokban előbbre voltak, magukévá tették a magasabb kritikát. Ez magába foglalta a Pentateuchus dokumentum elméletének vitáját, Izajás, Zakariás, Dániel könyvei több szerzőjének és többféle keletkezési időpontjának kérdését, a szinoptikus kérdést és a levél-irodalom szerzőségi vitáját.

A BIBLIA KUTATÁS PERIÓDUSAI ÉSZAK-AMERIKÁBAN

A Biblia értelmezésének észak-amerikai fejlődése a 20. században, úgy tűnik, négy periódusra osztható. A Német periódus (1900–1915), amely a történeti grammatika új szempontjait hangsúlyozta. Ezt a kritikát az észak-amerikai kutatók német, jórészt a tübingeni evangélikus kutatók³⁸ tanulmányaira alapozták. Brit periódusnak (1916–1945)

1816 között. 1816-ban Heidelbergben lett professzor, 1817-ben jelent meg az *Enzyklopädie*, amely filozófiai gondolkodásának alapvetését tartalmazó műve. 1818-ban Berlinben az egyetemen tanított. A 19. század legismertebb szisztematikus gondolkodója volt a német nyelvterületen, a német idealizmus megalapozója. Számos biblikusra hatott, a német biblikusok történet-kritikájának filozófiai inspirátora volt.

36 Green William Henry (1825–1900), az amerikai hebraisták hatodik generációjához tartozik. A College of New Jersey, jelenleg Princeton University, első elnöke, aki szoros kapcsolatot ápolt a presbiteriánus egyházzal. Princeton Theological Seminary-ban diplomázott és itt lett héber tanár 1846–1849. A philadelphiai presbiteriánus egyház papja, részt vett az angol-szász bibliai revíziós bizottság munkájában. 1891-ben tagja az általános zsinatnak is. Az Őszövetség és a keleti irodalom egyik legkiválóbb szakértője. 1868-ban lemond Princeton College elnökségéről, de mint nyugdíjas még haláláig tanított a Theological Seminary-ban. Héber nyelvtana angol nyelvterületen honosította meg W. Gesenius módszerét (1861, 1888) de figyelembe vette E. Rödigert, H. Ewald és I. Nordheimer nézeteit is. Nyelvi kutatásai alapja lettek az amerikai konzervatív kritikai iskolának. Legjelentősebb művei: *The Pentateuch Vindicated from the Aspersions of Bishop Colenso* (1863) *Moses and the Prophets* (1883). *The Hebrew Feasts in their Relation to Recent Critical Hypotheses Concerning the Pentateuch* (1885). *The Unity of the Book of Genesis* (1895). *The Higher Criticism of the Pentateuch* (1895). *A General Introduction to the Old Testament*, vol. I. Canon (1898), vol. II. Text (1899).

37 Frei Hans Wilhelm (1922–1988) német zsidó származású evangélikus irodalom-elemző, a bibliai hermeneutika és a narratív magyarázat képviselője, aki nagy hatással volt a német és az angol Biblia értelmezőkre. Krisztológiai nézeteit az evangéliumok elbeszéléseire alapozta. 1980-ban a Yale Egyetemen indított poszt-liberalista iskola vezéralakja ld. *The Eclipse of Biblical Narrative* (Yale University Press 1974) *The Identity of Jesus Christ* (Fortress Press, 1975)

38 Alapítás éve 1477, teológiai, jogi, orvostudományi és filozófiai fakultással. 1535/36: előbb egy evangélikus alapítvány született meg, amelyből a protestáns lelkész szeminárium nőtt ki. 1817-ben gazdasági fakultással és római katolikus teológiai fakultással bővült. 1999: Founding of the Center for Plant Molecular Biology (ZMBP), 2000: Founding of the Hertie Institute for Clinical Brain Research., 2007: Excellence cluster in the excellence initiative: Werner Reichardt Center for Integrative Neuroscience (CIN)

nevezik azt a korszakot, amikor az észak-amerikai szemináriumok és egyetemek brit professzorokat hívtak meg tanítani az Államokba. Az angliai Cambridge-ben a kutatók jobban alapoztak filológiára és szövegkritikára és ebben az időszakban az amerikai kutatók is jobban kezdték hangsúlyozni a szociális és kulturális háttér fontosságát az értelmezésben, valamint a sokasodó bibliai archeológiai felfedezések eredményeit is egyre jobban figyelembe vették.

A kontinentális korszakban (1945–1980) az észak-amerikaiak az európai egyetemeket célozták meg, azonban ekkor már a német, főleg a tübingeni egyetem mellett a Római Institutum Biblicum-ot, a svájci Bern és a skandináv Uppsala egyetemet látogatták az amerikai egyetemisták és fiatal kutatók. Ezzel párhuzamosan szívesen alkalmaztak Észak-Amerikában a kontinensről érkező oktatókat és kutatókat, akik a biblikus teológiát, a formakritikát, a redakciókritikát, a hagyomány- és a kánon-történetet hangsúlyozták.

Az Észak-Amerikai periódusban (1981–1999) az észak-amerikai kutatók használták ugyan a korábban Európából átvett szempontokat is, de egyrészt a társadalmi háttér kutatása, a szociológiai, az antropológiai, valamint a feminista nézőpontok felhasználása, másrészt a retorikai, a narratív-kritikai és képi-kritikát tették hozzá az eddigi kontinentális kutatási szempontokhoz. Ezzel egyedülálló státust vívtak ki maguknak a nemzetközi biblikus közvéleményben a saját szempontú kutatásaikkal.

A NÉMET PERIÓDUS (1900–1915) LEGJELENTŐSEBB BIBLIKUSAI

A biblia kritikát Észak-Amerikában a 20. század elején azok tanulták, akik az egyház szolgálatában voltak és lelkipásztorként működtek. Jóllehet a nagyobb biblikusok, mint Charles Augustus Briggs (1841–1913)³⁹ a Biblia tanításának programját tudományos programként értelmezte, és azon fáradozott, hogy ezt a tudományos programot az egyháza is befogadja, és ezzel világosabban fogalmazza meg misszióját. Konfliktusba került a presbiteriánus egyházzal, amely az alábbi néhány tételét elítélte:

Az egyházban minden természetfeletti hatalom igaziból a Szentlélekhez tartozik. Azt is hangoztatta, hogy az eredeti héber szövegben is vannak hibák, sőt, hogy egyes messiási jövendölések nem teljesedtek be, valamint Mózes nem szerzője azoknak a könyveknek, amelyek az ő nevét viseli, vagyis a Pentateuchusnak, sőt Izajás nem szerzője annak a könyvnek, amely az ő neve alatt jelent meg. De a leginkább azt a tételét támadták, hogy a megváltás az egész világra kiterjed. Mindezen tanai miatt a presbiteriánus egyház kiközösítette őt. Csak megjegyezzük, hogy a Szentírás tévedhetetlenségéről 1870. április 24-én szintén nyilatkozat jelent meg, de ebben hangoztatták, hogy az eredeti szerző az Isten és nem az emberi szerzők.

³⁹ Előbb az University of Virginia (1857–1860), majd Berlinben is tanult, de a Union Theological Seminary-ban diplomázott 1863-ban. Lelkészként tevékenykedett a First Presbyterian Church of Roselle, New Jersey (1869–1874), majd héber és más keleti nyelvek tanára lett a Union Theological Seminary-ban (1874–1891), majd pedig biblikus teológiát tanított (1891–1904), A Presbyterian Review kiadója lett (1880–1890).

William Rainey Harper (1756–1906) ír és skót családi és társadalmi gyökerekkel rendelkezett és korán vezető szerepet vívott ki társai között. Egyetemi tanulmányait a Muskingum College-ban kezdte, majd New Concord-on, Ohio-ban folytatta. 1872-ben átment a Yale Egyetemre és ott posztgraduális tanulmányokat folytatott egészen 1876-ig. Rengeteget írt. 1891-ben, John D. Rockefeller mellet mindösszesen 34 évesen asszisztensként működik közre a Chicago Egyetem megalapításában, melynek első elnöke is lett, mely természetesen nagyon jót tett akadémiai karrierjének. Kitűnő előadó volt, aki abban reménykedett, hogy a biblikus oktatási technikája a héber nyelvű levelező kurzusok segítségével a tömegekhez is eljuthat. A Chautauqua egyetemen tartott előadásait és tanulmányi terveit a Chicago Egyetem tanáraként írta, és ezeket publikálta a *University of Chicago Press* újságban. Ezen kutatók feltevése a régi reformációs konszenzusra épült, vagyis a Szentírás tekintélyére, a Szentháromságra, a khalkedoni krisztológiára, a reformatori szóteriológiára és ekkleziológiára. Egészen különös, hogy protestáns létére Briggs 1910-ben igen aggódott amiatt, hogy ifjabb kollégái nyilvánosan rossz színben tüntették fel Jézus szűztől való születését. Szorgalmazta az egyiptológiai és az assziológiai kutatásokat. Érdekes módon érzekelte a protestáns közösségekben a liberális lelkészek és a közösségek közötti mentalitásbeli különbségből adódó feszültségeket, ezért azt szerette volna, ha növendékei az első években szoros kapcsolatot alakítanak ki az egyházközségekkel, hogy egyetemi éveik után sokkal könnyebben illeszkedjenek vissza azokba.

A századfordulón azonban az észak-amerikai kutatók egyes körökben kezdtek eltávolodni a reformatori konszenzustól. Ebben jelentős szerepet játszott az, hogy az észak-amerikai tudósok német egyetemeken tanultak. Az 1890-es években több mint 400 amerikai egyetemista éveken keresztül tanult német teológiai fakultásokon. Nem mindegyik növendék kapott német diplomát, de igen sokan. Számos növendék vált professzorral, akik egy vagy több évet töltöttek Németországban, és igyekeztek lépést tartani a bibliatudománnyal, amely tagadhatatlanul német befolyás alatt állt.

Ilyen volt Benjamin W. Bacon (1860–1932),⁴⁰ aki az 1890-es években számos német egyetemen hallgatott kurzusokat. Elsősorban a szinoptikus evangéliumokat kutatta,⁴¹ és az érdekelte, hogyan fejlesztette a Lélek a keresztény tanítást. A rendelkezésünkre álló evangéliumokat a keresztény egyház reflexiója termékének tartotta. Különbséget tett Jézus evangéliuma és a keresztény egyházban megszületett evangélium írott változata között. Jézus evangéliumát véleménye szerint Pál és János teológiája átértelmezte. Ellenétét látott a galileai Jézus és Pál apostol tanítása között. Márk evangéliumát tekintette a szemtanú írásának. Azt vallotta, hogy a pogányságból megtért keresztények között, Pál tanítása nyomán fejlődött ki a zsidó ellenes gondolkodás. Sajátos etiológiai módszere, az értékek fejlődésének a módszerét jeleneti, amely a 19. és 20. századi formakritikai

---

40 Benamin Wissner Bacon (1860–1932)

41 *The Apostolic Message* NY, Century 1925., *The Beginnings of Gospel Story* N.Y. Yale UPI, 1909., *Commentary on the Epistle of Paul to the Galatians* N.Y. Macmillian 1909., *The Gospel of the Hellenist* N.Y. Hery Holt, 1933. stb.

módszerhez hasonlít. Azt tanította, hogy az evangéliumok jelenlegi szövege nem azonos a pre-literárius, vagy orális hagyományban megörökölt evangélium szövegével. Ezzel F. Ch. Baur nézete amerikai változatának és az ún. „Tendezkritik” amerikai képviselőjének tekinthető. Emellett ő is a német filozófus F. Hegel szellemfejlődésnek módszerét vette át.

Szintén érdekes személyiség James Frederick McGurdy (1847–1935)⁴² a torontói egyetem tanára, aki korábban Göttingenben és Lipcsében tanult az 1880-as években. A prófétai irodalmat a babiloni s az akkád irodalom és társadalom összefüggésében tanulmányozta és a bibliai szöveget számos szövegpárhuzammal szemléltette. Ő is mint sokan mások áldozata lett az ekkor divatos pán-babilonizmus elméletének, amelynek jellemzője volt, hogy minden zsidó vallási jelenséget, így a prófétizmust is a babiloni irodalomból vezetett le.

Szintén Németországban tanult az eredetileg Litvániából származó Louis Ginzberg (1873–1953) talmud tudós⁴³, aki ortodox zsidó vallásos családból származott s a Vilnusi Ganon leszármazottjának tartotta magát. Tóra tanulmányait Vilniusban kezdte. A Sulchan Arukot csak akkor fogadta el, ha egységben van a Talmuddal. 1899-ben érkezett Amerikába, és azonnal fogadták a Hebrew Union College-ban ahol az idők folyamán számos cikket írt, többek között a Jewish Encyclopedia-ba is és ezzel széles körben elterjesztette nézeteit. 1903-tól egészen haláláig a Jewish Theological Seminary of America-ban tanított New York City-ben. Számos ortodox zsidó tartotta őt mesterének. Arra buzdította tanítványait, hogy a rabbinikus irodalmat a szociális és történeti környezetben tanulmányozzák. Hosszú tanítási periódusa alatt a konzervatív rabbik új nemzedékét nevelte fel. Nézeteit 92 tézisben foglalta össze. Igen termékeny író volt, csaknem 406 cikkét közölte a Jewish Encyclopedia (Levy 2002). A halakikus mozgalom vezéralakja lett a Államokban és 1917–1927 között a konzervatív zsidók tisztelt vezetőjévé vált Észak-Amerikában. Alapítója és elnöke az American Academy of Jewish Research-nek. Hatása igen nagy az észak-amerikai biblikusokra, bár nehezen kinyomozható.

A másik jelentős amerikai biblikus Julius Morgenstern (1881–1976) eredetileg Strassburgban, Berlinben és Heidelbergben tanult. Ebben az időben a római katolikus kutatók Párizsban tanultak, mint például Joseph Bruneau (1866–1933) a Brighton-i St. John szeminárium tanára, és Henry Poels (1868–1948) pedig Louvain-ben szerzett diplomát. Poels feltűnt az Amerikai Katolikus Egyetemen is, konzervatív biblikus volt, egy időben a pápai biblikus bizottság tagja lett, de nem vallotta a Pentateuchus egységét.⁴⁴

42 James Frederick McCurdy, „a kanadai biblia-tudomány atyjának szokás tekinteni”. A Princeton Seminary-ban szerezett diplomát bibliai nyelvekből 1868-ban. Nézeteit, melyeket 1871–1882 között vallott, modernistának bélyegezték és támadták. Németországi tanulmány útja után Toronto egyetemén tanított 1885–1914, nyugdíjazásáig. Legismertebb három kötetes műve *History, Prophecy and the Monuments* Macmillan and Co. London 1894–1901 között jelent meg.

43 The Responsa of Professor Louis Ginzberg, ed. David Golinkin, NY: JTS, 1996.

44 Critiek en traditie of de bijbel voor de roomschen (Antwerpen 1899); 'History and inspiration' in: The Catholic University Bulletin, 11, 1905, 19–67, 132–94 en 12, 1906, 182–218; Leo XIII en de sociale quaestie. De godsdienst in het leven van een volk (Heerlen 1912); 'De taak der werklieden- en vakverenigenen'

Jóllehet konzervatív kutatónak számít, mégis Németországba ment J. Gresham Machen (1881–1937), aki tanult a Princeton teológiai szemináriumban, de 1905–1906 között feltűnt Marburgban és Göttingenben is. Apjának írt leveléből megtudhatjuk, hogy a német liberális teológia megzavarta a hitét, főleg Wilhelm Herrmann professzor előadásai⁴⁵ voltak rossz hatással rá. Őt tartják a Princeton-i teológusok nagy nemzedéke utolsó tagjának, akinek konzervativizmusát a német liberális gondolkodás provokálta ki⁴⁶ és így lett nagy hatással a 19. századi kálvinista és evangéliumi teológiára. Nézeteit tovább vitte Archibald Alexander Hodge (1823–1886), és B. B. Warfield (1851–1921), annak ellenére, hogy soha nem tanított teológiai fakultáson, mégis az Újszövetség kutatók között tartják számon. Az általa alapított Westminster Theological Seminary most is meghatározza az ortodox presbiteriánus egyház teológiáját. Újszövetségi görög szövegre alapozott szövegekönyve most is számos kálvinista szemináriumban tananyag.

Elsőként az új felső-kritikai kurzus, amelyet szinte egységes elfogadtak Németországban, Észak Amerikában viszont meglehetősen nagy ellenállásba ütközött. Az egyházi hatóságok elbocsátották ehhez az irányzathoz tartozó kutatókat. Így történhetett meg, hogy a presbiteriánus egyház elbocsátotta Briggs-et, a déli baptista egyház pedig Crawford Howell Toy-t (1836–1919)⁴⁷. Toy később meghívást kapott a Harvardra. Mindezek az intézkedések 1910-környékén számos biblia kritikust, akik a régebbi alapítású szemináriumban tanítottak erősen korlátoztak kritikai nézeteiben, ezek a nézetek ugyanis a hagyományos baptista teológiával ütköztek. Princeton volt az egyik kivétel, és az is maradt egészen 1929-ig, amikor is átszervezték és sokkal nagyobb teológiai spektrumot kapott. Más kritikai nézetek, mint pl. a Pentateuchus történelem rekonstrukciója,⁴⁸ a dokumentum hipotézisek, és a hagyományos szerzők elvetése, az egyes

---

in: *Analecta voor het bisdom Roermond*, 2, 1917, 171–8, 212–24 en 3, 1918; *Onze moderne katholieke standsorganisaties*. Haar groote betekenis voor kerk en maatschappij (Utrecht 1921);

45 Valószínűleg azokról a nézetekről van szó, amelyet *The Communion of the Christian God* című művében tett közzé, amely a 19. századi német liberális gondolkodás alapkönyvének tekintenek, mely ellen Karl Barth lépett fel a maga dielaktikus teológiájában.

46 „The Origin of Paul’s Religion” (1921) ez a műve online is olvasható. *Christianity and Liberalism* (1923), *What is faith?* (1925), *New Testament Greek for Beginners* (3. kiadása 1925-ben jelent meg) ez a műve leginkább közkedvelt az oktatásban. *The virgin birth of Christ* (1930), *The Christian faith in the modern world* (1936), *The Christian view of man* (1937), *God transcendent* (1949) beszédei gyűjteménye, melyet Ned B. Stonehouse adott ki.

47 Amerikai héber nyelvtudós, aki Norfolkban (Virginia) született 1836-ban. Diplomáját a University of Virginia-n szerezte 1856-ban, majd Berlinben tanult (1866–1868). Itt került J. Wellhausen hatása alá. 1869–1879 héber professzor volt a Southern Baptist Theological Seminary ban. 1880-tól a héber és a keleti nyelvek tanára lett Harvard Egyetemen 1903-ban Dexter lecturer kiténtetést kapta.

48 *The History of the Religion of Israel: An Old Testament Primer*. Boston: American Unitarian Association, 1882., *Judaism and Christianity: A Sketch of the Progress of Thought from Old Testament to New Testament*. Boston: Little, Brown, 1891., *Esther as Babylonian Goddess*. Boston: Houghton Mifflin, 1898., *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Proverbs*. New York: Scribner’s, 1899., *The Book of the Prophet Ezekiel*. New York: Dodd, 1899., *Introduction to the History of Religions*. Boston: Ginn, 1913.

őszövétségi könyvekkel kapcsolatban, sőt számos újszövétségi könyv szerzőjének kritikája (pl. Pasztorális levelek) nem okozott széles ellenállást az egyházakban.

Ettől az időtől kezdve a legtöbb szeminárium Isten igéjének konfesszionális hirdetésére korlátozta tevékenységét. Ennek eredményeként növekedett a szakadás a zsidó és a keresztény szemináriumok között a főbb kérdésekben és ez kiterjedt a zsinagóga és az egyház kapcsolatára is. Mindezek megakadályozták a baloldali modernista nyitást és a jobboldali fundamentalizmust betonozták be, melynek egyik példája a 12 kötetes protestáns fundamentalista kommentár,⁴⁹ lett, amelyet 1910 és 1915 között publikáltak és amely már a kezdetektől érvényesíti ezt a nézőpontot.

Benjamin W. Bacon (1896–1928) a Yale egyetem professzora, jó példája annak, hogy miként korlátozta ez a szemlélet a nyitást szorgalmazó professzorokat. Bacon részben Európában tanult, két évig járt gimnáziumba Coburg-ban, Németországban, és három évig a College de Genev hallgatója volt Svájcban (1872–1877). Miután bachelor diplomát szerzett a Yale egyetemen, lekipásztori munkát végzett Connecticut-ban és New Yorkban 1896-ig, amikor is meghívták a Yale teológiai fakultására tanítani. 1897-ben egy hosszú nyári szabadságot töltött Németországban és ez alatt felkereste a jelentős német biblikus tudósokat. Harper befolyására Bacon érdeklődni kezdett a Pentateuchus kritika iránt. 1888–1891 között számos tanulmányt tett közzé Harper periodikájában a *Hebraica*-ban. Majd 1893-ban jelent meg a *The Genesis of Genesis* és 1894-ben *The Triple Tradition of Exodus*. Ebben a két tanulmányban teljesen egyetértett a Graf-Wellhausen dokumentum elmélettel. De mivel témája a Yale egyetemen az Újszövétség volt életének hátralévő részében nem erre, hanem az evangéliumok kutatására koncentrált.

Bacon tézise az volt, hogy amint Izrael történetét rekonstruálták, úgy kell rekonstruálni Jézus életét is. Ezért az evangéliumok háttérére és az egyes evangélisták egyéni motívumaira és forrásaira koncentrált, tehát a Redaktionsgeschichte (vagyis redakciótörténet) módszerét alkalmazta. Ellentétben európai kortársaival őt inkább érdekelte a szöveg jelenlegi formája, mint annak korábbi forrásai és szerkesztése. Ennek ellenére elfogadta a Q forrás létét, sőt más forrásanyag létét is, különösen azokat, amelyekkel kapcsolatban álltak Lukács evangéliumával és a Cselekedetekkel. Irodalmi támogatója volt F. Ch. Baur, akivel osztotta azt a nézetet, hogy az ideák uralják a történelmet úgy, ahogyan azt Hegel elképzelte.

Bacon egyedülálló rekonstrukciója az őskeresztény egyházzól egyedülálló jelentőséget tulajdonított a Péter hagyomány hatásának. Úgy vélte, hogy Márk evangéliumára Péter hatott legjobban és ennek következtében tekintélyi alapon Máté evangéliumára is hatott. A negyedik evangélium erősen elkötelezett Péter értelmezésében, mely értelmezés a szeretett tanítványtól származik. Bacon úgy vélte, hogy Pál leveleiben a péteri

---

49 A. C. Dixon és Reuben Archer Torrey kiadásában: *The Fundamentals or The Fundamentals: A Testimony To The Truth* címen megjelent esszé kötet, amely 90 tanulmányt tartalmaz és 12 kötetben jelent meg (1910–1915) Bible Institute of Los Angeles gondozásában. Arra szolgál, hogy az ortodox protestáns terminológiát magyarázza, széles körben úgy kezelik ezt a sorozatot, mint a fundamentalista mozgalmak legfőbb forrását.

eszmék keverednek a lírai bölcsességi irodalommal. Ebben az értelemben igen nagy valószínűséget tulajdonított a történeti Jézusnak. De a részletek rekonstrukciói egészen távol álltak a fenti hagyományoktól, emiatt számos vagy rekonstrukciós elmélete provokált éles kritikát. Néhányat Bacon is alkalmazott, mint például a Tendenzkritik-et és ennek következtében a hagyományos értelemben téves elképzelések voltak. Ebben az értelemben Machen, aki szintén a német biblikusok hatása alatt állt, ennek ellenére támadta, hogy ez lenne a rekonstrukció modernizálása.

Igen jelentős biblikus George Foot Moore (1851–1931), aki számos egyéb tudóssal egyetemben, szintén Németországban tanult, majd pedig az *Andover Theological Seminary*-ban és Harvard Egyetem teológiai fakultásán tűnt fel. Az ő tudományos munkásságában az is különös, hogy Németországban is tanított 1895-ben és 1909–1910-ben ismét, amikor csereprofesszorként. 1895-ben publikálta az *International Critical Commentary* sorozatban a Bírák könyvéről írt magyarozatát. Munkásságának késői korszakában tette közzé a nagyra tartott háromkötetes művét, a *Judaism in the First Centuries of the Christian Era*-t. Moore azt a módszert követte, amelyet a vallástörténet diktált. Hasonlóan Bacon-hoz, őt is érdekelte a vallási eszmék fejlődése és amellett érvelt, hogy a 2. századi judaista zsidóság folytatta a prófétai mozgalmakban kialakult eszmék tovább fejlesztését.

Azonban az új észak-amerikai biblia kritika iskolája a Chicago-i egyetemen, amely egyrészt német professzorok hatása alatt állt, és követte azok tudományos módszerét, másrészt a szociológiai szempontokat kezdte hangsúlyoznia. A chicagói csoport az ún. tudományos módszertanra koncentrált, amely azt jelentette, hogy a Bibliát a filológiai, egzegetikai és az éppen akkor fejlődő új tudomány a szociológia szempontjai szerint vizsgálta. Úgy tűnik, hogy ez vált Észak-Amerikában az empirikus paradigma alapjává. A *Scola Scriptura* elképzeléssel szemben ez az iskola széles tapasztalatot szerzett és később sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított az írás eseményei szemtanúinak, mint az írás formáinak. Harperen kívül, aki 1892-ben az egyetem elnöke is lett, még négy személyt sorolunk ezen iskola mozgatói közé. Ernest de Witt Burton (1856–1925),⁵⁰ aki Lipszében és Berlinben tanult. Shailer Matthews (1863–1941) aki alkalmazta az evolúciós szemléletet az evangéliumi szöveg elemzésében, és szociálisan érzékeny kutató volt. Edward Johnson Goodspeed (1871–1962) és Shirley Jackson Case (1872–1947).⁵¹ Mind a négy kutatóban közös, hogy jelentős időt töltött Németországban, Burton Lipszében 1887-ben, Matthews Berlinben 1890-ben, Case Marburgban 1910-ben és Goodspeed szintén Berlinben volt 1898-tól 1990-ig, jóllehet ő utazást tett Angliában és a Közel-Keleten valamint Egyiptomban is.

---

50 *The Records and Letters of the Apostolic Age* (1899), *Short Introduction to the Gospels* (1904), *Studies in Mark* (1904), *Some Principles of Literary Criticism and their Application to the Synoptic Problem* (1904), *Harmony of the Synoptic Gospels in Greek*, társzerző Edgar J. Goodspeed, (1920), *Commentary on Paul's Epistle to the Galatians* (1920), *Jesus of Nazareth, How He Thought, Lived, Worked, and Achieved* (1920)

51 *The Historicity of Jesus* (1912 Case), *The Evolution of Early Christianity* (1914 Case), *The Social Origins of Christianity* (1923 Case), *Jesus: A New Biography* (1927 Case).

Matthews szemléletmódja jellemző erre az iskolára. Burtonnal együtt számos könyvet publikált az Újszövetség köréből, de még többet egyedül. A *The Social Teaching of Jesus* című munkájában foglalkozik Jézus humán, családi, társadalmi szemléletével és állam elképzelésével, világszemléletével, a szociális életről alkotott véleményével, a humán fejlődési elképzelésekkel, valamint az emberi társadalom regenerálódására vonatkozó szemléletével. Ezzel a témával ma a bibliai antropológia foglalkozik. Matthews úgy vélte, hogy ugyan az evangéliumok számos szövegromlást és utólagos kiegészítést tartalmaznak, ez viszonylag könnyen felfedezhető a kritikai munka következtében, amennyiben van érzékünk Jézus eredeti szituációjának kutatásához. Amellett érvelt, hogy az „Isten-fiúság” és az „emberi testvériség” elképzelése alkotta Jézus szociális doktrínájának gerincét.

A *„The Faith of Modernism”* című munkájában a korai protestánsokat kritizálta, mivel ők a Bibliát „történeti könyvnek” deklarálták, amelyben csak az isteni dolgok alapulnak a kinyilatkoztatott igazságokon. Azt hirdette, hogy a modernizmus az, „amely magába foglalja a történeti gondolkodást is”. Korábban amellett érvelt, hogy a Biblia szövegét a történeti-nyelvi kritika segítségével érthetjük meg, amely „hitelesen rögzíti az Istenről alkotott emberi tapasztalatot”. Elvetette az Írás tévedhetetlenségének nézetét és elfogadta az alapvető kritikai szempontot, de vallotta a Biblia sugalmazottságát, bár azt inkább a személyekre (és kevésbé a szavakra) értette, akik megtapasztalták Isten lelkét.

Az első világháborúig a legtöbb észak-amerikai bibliakutató elfogadta azt az elvet, hogy a bibliai elbeszélések rekonstrukciójának az irodalmi és történeti rekonstrukcióra kell épülnie. Ennek következtében a németellenes szemlélet csak az I. világháború kezdetével éledt fel 1914-ben, és ez egyben azt jelentette, hogy az Észak-Amerikai kutatók visszaszorították a német vonalat. Még Bacon is erőteljes Anti-Wilhelmian nézőpontot vett fel, majd a háború alatt pacifistává vált.

Folytatjuk a következő számban.

Dr. Benyik György
főiskolai tanár, GFHF